

ПОЕМАТА В СЪВРЕМЕННИЯ ЛИТЕРАТУРЕН ПРОЦЕС

НИКОЛА Г. НИКОЛОВ

През последните няколко десетилетия интересът към поемата нарасна. Появиха се както отделни изследвания, така и обсъждания на спецификата ѝ¹, на тенденциите на нейните изменения. Стимул за такива изследвания е появата на редица произведения, които носят несъмнени признаци на обновяването ѝ. Изказват се и мнения за възхода ѝ: „Имаме твърде много основания да говорим за ренесанс на поемата на нашата литература. Само през последно време се появиха талантиливи, силни поеми на Лиляна Стефанова, Владимир Голев, Лъчезар Еленков, Кольо Севов и др., в които откриваме умение да се внуши важна и актуална съвременна идея, да се търсят интересни творчески решения, които обогатяват този позабравен жанр и разкриват неговите естетически възможности.“² Съществува и мнението, че поемата е форма, която може да прозре в далечината на времето³.

Наред с възгледите за възможностите на поемата като жанр и за нейното несъмнено бъдеще съществува и скептицизъм по отношение на естетическото ѝ значение. Обикновено съмненията се мотивират с твърдението, че малкото лирическо произведение е най-подходящо за предаване на поетическата мисъл с максимална сила и яснота, докато поемата се предпочита, когато поетът не е достигнал до завършеност във възгледа си за една или друга страна на действителността и не е намерил идеалната форма за израз. Сложният житейски материал изисква цялостно концептуално осмисляне, което е достояние само на крупния жанр.

Съществуващите в българската литература поеми са категорично отрицание на твърденията, че този жанр се предпочита от поетите, когато житейският материал не е осмислен концептуално. И най-малката по обем поема е завършено произведение. Отделните представители на жанра могат да бъдат степенувани в това отношение, но общият извод се отнася до всеки един от тях и не може да се вземе като съществен признак на поемата липсата на концептуалност. Съществуващото разномислие изисква да бъдат изследвани белезите на този жанр.

Възприетата сега историко-литературна класификация на поемите включва следните разновидности: епопея (или героична поема), романтична и реалистична поема. Не е пълна и перспективна и теоретиколитературната класификация, която обхваща епопеята, епическата и лирическата поема. Групирани по тематичен признак, те създават една по-сложна картина на развитието. Въз основа на редица наблюдения стигаме до извода, че е налице нов и установяващ се жанр. Означаваме го с термина „поема“ поради липса на по-точен и конкретен. Необходимо е и новото литературно произведение да се изследва и дефинира. За целта е нужен и термин, с който да бъде означено.

¹ През 1985 г. спецификата на поемата бе обсъждана на страниците на в. „Литературна газета“.

² Г. Пенчев. Поема за мъжеството. — Работническо дело, бр. 59, 28 февруари 1986.

³ А. Н. Макаров. Прощай, поэма — здравствуй, поэма! — Литературна газета, г. 54, 18 август 1982, № 33 (4891). „И сега, встъпвайки в новото десетилетие, хочется сказать: здравствуй, поэма! Тебе открыта даль времени, она доступна тебе...“

От историята на литературата е известно, че жанровете не възникват внезапно, че понякога те имат продължително развитие. Именно затова е особено важно да се изследват условията в литературно-художествения процес, при който възниква новият жанр. При поемата съществува и друга трудност освен противоречивостта на възгледите за нейната специфика: днес терминът „поема“ (подобно на термина „роман“ и др.) е събирателно понятие, което означава различни литературни произведения, общото за които са големината и метрическата организация на речта. Неустановеността на термина е една от причините новия жанр, който ни интересува, да си го мислим с особеностите на известните вече образци. Възприетият термин насочва към такава специфика на жанра, каквата се е реализирала в най-издържаните му образци. Този подход обаче не създава перспектива за изследване на новите литературни явления.

Жанрове като поемата се поддават трудно на дефиниране. Причините за това не са в недостига на наблюдения, колкото в съществуващата практика да се обхваща цялата съвкупност от произведения, които отнасяме към жанра, независимо от времето и мястото на тяхната поява. Ако за литературоведите е трудно да дадат пълно и точно определение на спецификата ѝ⁴, напълно възможно е да се опишат ония особености, които са присъщи единствено на нея. Така тя може да бъде разграничена от жанрове с подобни на нейните белези. В такава насока са правени обнадеждаващи опити. При все това продължават да разпространяват мнението, че поемата няма определена от науката жанрова специфика.⁵ Смесват я с обширното стихотворение. Понякога и поетите застават на същото становище. Л. Левчев пише за книгата си „Поemi“, че произведенията в нея са поеми, но че могат да бъдат разглеждани и като стихотворения, обединени от общ замисъл.

Поемата (гр. ποίημα — стихотворение от ποίεο — правя) е своеобразно литературно-художествено произведение, което се пише обикновено в стихове.⁶ Самата дума „поема“ днес е разпространена като обобщаващ термин, който обхваща различни по обем и идейно съдържание форми. Все още между литературоведи и поети съществува разномислие по въпроса за спецификата ѝ. Вл. Гусев е на мнение, че съществуват жанрове на поемите, но няма жанр поема.⁷ Той е склонен да приеме наличието на голяма лирическа форма вместо поема. Всъщност неяснотата започва от названието на жанра.

Наистина поема изобико няма. Тя съществува само чрез отделните поеми и в тяхната съвкупност. Вземем ли предвид произведенията като „Поема за Лъже-Ивайло“ от Н. Инджов, „Свечеряване в долината на Орхон“ от Петко Братинев, „Октомври 1917 г.“ от Хр. Фотев, които използват историята, за да говорят на съвременниците си, ще стане очевидно, че думата „поема“ е само общо понятие, което обхваща конкретни произведения, едни от които са с героична насоченост, други с трагична трактовка, трети с хумористична и др. Съществуват ли поеми, тогава не подлежи на съмнение и жанрът, означен с тази дума.

При обяснението на поемата са се открили два подхода: представителите на единия я определят като голямо повествователно произведение в мерена реч, без да вземат предвид специфичната тематика, която тя разработва. Не само Н. В. Гоголе е свързвал „Мъртви души“ с поемата, но и такъв литературовед като В. В. Сиповски в изследването си за руския роман пише за поемите-романи на Ариосто, Виланд и др.⁸ А разработката на епическата поема стана повод да я определят като разказ в стихотворна форма.

⁴ Поемата има определения, но те се отнасят за образците ѝ от миналото: „Поема се нарича всяко епическо произведение, в което се изобразява някое важно събитие, което има значение за цял народ“ — пишат Елиници и Момчилов в „Ръководство по теория на словесността“, с. 1899, с. 142.

⁵ А. Д. Адалис. Что есть поэма? — Литературная газета, 37, 15 юли 1965, № 83.

⁶ В българската литература съществува и поемите в проза: „Слънчеви приказки“ и „Ониче“ на Арабия“ от Н. Райнов, както и поемите в проза на Д. Полянов: „Великият жест“, „Локомотивът“, „Ноцият вихър“, „Трите видения“ и др.

⁷ Вл. Гусев. Форма и суть. — Литературная газета, 37, 19 август 1965, № 98.

⁸ В. В. Сиповский. Очерки из истории русского романа. Т. I. Вып. 1. С.-Петербург, 1909.

М. Гюйо свързва спецификата на поемата с нейното съвършенство като художествено произведение. „Самото название Поѳица, означаващо, изглежда, нещо създадено веднъж завинаги, пълно, в което нищо не може да се измени, съответствуващо напълно на съвременната мисъл.“⁹ Още Квинт Хораций Флак в „Послание към Пизоните“ сочи съвършенството като пръв закон на поетическото изкуство. Едва ли по този признак може да бъде разграничена поемата от останалите литературни жанрове. Несъмнено е, че съвременната поема е нещо различно от епопеята на миналото, която е обширно произведение за значително събитие.

Овсянко Куликовски определя лирическата поема като епос по съдържание и като лирика по форма. За него тя е сложен продукт на два вида творчество: образно и лирическо.¹⁰ В същата насока се движат и литературоведите, които определят поемата като разказ в стихотворна форма. Основания им дава самата практика.¹¹ Означени с едно и също название, различни в спецификата си художествени произведения са ставали причина за разномислие, което съществува и днес.

В съветското литературознание са правени опити да се изследва мястото ѝ в съвременния литературен процес и да се определи жанровата доминанта. Иля Селвински посочва наличието на случка, поради което обявява поемата за разказ в стихове. Освен събитието в разказа се обхващат и характеристиките, не се изпуска и обстановката на действието.¹² Не са малко произведенията от този вид, отнасяни към поемата.

В литературата ни не са изключени произведенията, които по своя обем, мерена реч, повествование, наличието на сюжет и характери са отнесени от литературоведите към поемата. По естетическо отношение към действителността някои от тях са по-скоро балади. Потвърждение са „Стоян и Рада“ от Найден Геров, „Изворът на Белоногата“ от П. Р. Славейков и др. Те са разглеждани и като романи.¹³ Марко Недялков е автор на произведението „Балада за Стоян Сюлемезина“ — доста обширно, за да бъде стихотворение, поради което е поднесено на читателя почти като поема.

Отдавна са възприети и утвърдени като поеми произведенията на Иван Вазов „Грамада“, „Загорка“ и др., в които не естетическата трактовка на сюжет и персонажи, а повествователното начало се оказва главното при класификацията им. Изложеното състояние поставя на дневен ред необходимостта от изследване спецификата на поемата, на нейната структура, на елементите и похватите, с които се създава.

Направени са опити да се поставят основите на класификация на произведенията в мерена реч и най-общо ги отнасят към два жанра, които се различават по пълнота и многостранност на разкриване на човешките характери и съдби в тях: лирическо стихотворение и лирическа поема. Те са малка и голяма форма. Поемата е голяма форма, но първде често обемът се оказва неточен признак и не може да се очертае спецификата на поемата.

Адептите на втория подход отдават предимство на естетическата определеност на предмета, следователно вземат предвид темата като изходно начало при нейното изследване. Още Ю. Ц. Скалигер изтъква няколко вида произведения, които за него са поеми.¹⁴ Показателна в този смисъл е книга трета (по номерацията на Скалигер) на написаната от него поетика, където са посочени редица видове поеми.¹⁵ Техният преглед

⁹ М. Гюйо. Современная эстетика. Часть первая. С.-Петербург, 1890, с. 120

¹⁰ А. Д. Овсянко - Куликовскій. Лирика как особый вид творчества. — Вопросы теории и психологии творчества. Т. II. Выпуск 2. С.-Петербург, 1910, с. 194.

¹² Известно е, че романтичната поема „Дашенка“ (1775) на Богданович (1743—1803) не е оригинално произведение, а е подражание на Лафонтеновия разказ „Любовта на Психея и Купидон“. (А. Г а л а х о в. История русской словесности. Учебник для средних учебных заведений. Издание русской словесности. Учебник для средних учебных заведений. Издание шестое. С.-Петербург, 1890, с. 156).

¹³ И. С е л в и н с к и й. Возрождение поэмы. — Литературная газета, 37, 22 июля 1965, № 86.

¹⁴ В немското литературознание се използва думата „баладеска“, а във френското — „баладан“ за означаване на произведения, които напомнят баладата.

¹⁵ Тематичната класификация на поемата се актуализира в по-ново време от някои изследователи.

¹⁶ В Poetices libri septem, J. C. S. са посочени: горски поеми (№ 100), сватбени поеми (№ 101), поеми за раждане (102), обредни поеми (103), поеми за сбогуване (104), поеми-проповеди и поеми за успокоение (105), поеми, които се изпълняват при заминаване на пътешественик (107), поеми, които изразяват

потвърждава липсата на определение на поемата. Самата дума е означавала обширно стихотворение с тематична или функционална специфика.

В българското литературознание са правени опити да се изследва спецификата на поемата в сравнителен план. В статия, подготвена като доклад за конгреса на славистите в Прага, К. Генев посочва признаците на романтичната поема и изказва мисълта, че „признаците (най-общо казано) и ние виждаме във функционалното предназначение на поемата да „възпява“ в повествователна форма особено, достойното и героичното в живота или „наопъки“ — да осмива комичното в него от една по-висока (обикновено национално-машабна) идейно-обществена позиция“¹⁶. От приведения цитат следва изводът, че поемата е повествователно произведение (родов белег), но с доста широки естетически граници: от героичното до комичното. При изложениия начин на разглеждане жанровата доминанта не е потърсена само в обема, а и в естетическото своеобразие на предмета.

Съществува и друг подход, при който класифициращо значение се придава на елементите на поемата. Ламар изтъква като специфика на жанра лиричната обстановка, личния патос, лиричното отстъпление.¹⁷ Посочените елементи не са достатъчни да се очертае спецификата на поемата, още повече, че те не са присъщи на всички произведения, които са били отнасяни към жанра.

И в двата подхода се вземат предвид особеностите на стихотворните произведения. Спецификата на поемата като жанр може да се обясни, като се вземат предвид и съдържателните, и формалните белези. Продължаваме ли да изтъкваме обема, поемата няма да бъде за нас нещо друго освен едно голямо стихотворение или цикъл от стихотворения. И затова ще се затрудняваме да определим жанра на произведения като „Сиева“ и „Поема за едно заседание“ от Слав Хр. Караславов, „На крайчеца на лятото“ от Благо Прангов, „Бразилска мелодия“ от Никола Инджов, „Мелодия за шурец“ от Петър Атанасов и др., които по същество са обширни стихотворения, но публикувани като поеми.

Въпросът, имат ли родовете и жанровете историческо съществуване (т. е. съществуване от една до друга дата, в които се вместиат тяхното раждане, живот и смърт), или те имат само теоретическо съществуване, т. е. те са думи, измислени, за да се ориентираме в масата произведения, които в безкрайното си разнообразие биха ни смазали под тежестта си, отдавна е поставен от Ф. Брюнетер и е получил отговор още в книгата на Ф. Енгелс „Анти-Дюринг“, който разглежда понятията за род и вид като понятия за разпознаване на качеството. В настоящата работа се позовавам на историята на поемата, но не с цел да доказвам единството на жанра във вековното му съществуване, а чрез една съпоставка с проявите и в миналото да се открий наличието на съвременна поема, която все по-често носи названието „лирическа поема“¹⁸. Въведеният термин посочва жанров признак и е указание за възникването на нов вид литературно произведение, различен от познатата поема.

Всяко литературно-художествено произведение (следователно и понятието за него) получава назначението си от собствената му специфика или от главното и отличително свойство. За да се открий по-ясно особеностите на съвременната поема, ще бъде необходима съпоставка с нейните образци от миналото. Цел на сравнението не е поемата на миналото, а новият жанр. Този начин на изследване не цели, както бе вече отбелязано, да утвърждава възгледа за единство на жанра във вековното му съществуване. Той е предназначен да въведе в новаторството на художествената литература, както се е проявило в ново произведение, наричано по аналогия поема.

Античността е завещала на човечеството епопеята, известна още и с названието „героична поема“. Тя е потвърждение на извода, че епическата традиция е основата,

благодарност към учителя (108), широко разпространени песни за хвалебствия (111), заклинателни поеми (113), прощали поеми (114), хвалебствени поеми (118), успокоителни поеми (123).

¹⁶ К. Генев. Романтичната поема в славянските литератури. Отпечатък от доклад, четен на VI конгрес на славистите в Прага през 1968 г.

¹⁷ Вж. Български писатели за литературата и литературния труд. Т. II. С., 1964, с. 152.

¹⁸ Лиричната поема придобива преобладаващо значение през XIX в. Тя възпява силна, ярка или изключителна личност. Образец на лирическа поема е „Мцири“ от Лермонтов.

на която поемата като жанр се е формирала. Спецификата на античната поема е изведена от редица нейни особености: тя отразява делата на общество, обединено от етническо съзнание, поради което е обширно повествователно произведение за стълкновение, от изхода на които зависят съществуването и възходящото развитие на цели етнически общности. „Илиада“ е епопея на робовладелското общество, тя не е епос само за Ахил, а за един колектив от вождове на робовладелското общество и чрез него и на самото общество. В нея е обхваната борбата на личността, която в робовладелското общество се осъзнава като нещо относително самостоятелно от колектива и в същото време не е отгънато и колективното начало (етническото съзнание).

„В героичната поема — пише Н. А. Добролюбов — според условията на теорията трябва да има нещо чудесно: такава е в „Енеида“ намесата на Еол и Юнона в съдбата на сина Анзеиз, а в „Илиада“ — участието на боговете на Олимп във всички битки и събития под стените на Троя“.¹⁹ Отбелязаните от Добролюбов особености са присъщи и на „Одисея“, „Махабхарата“, „Рамаяна“, на средновековните поеми „Песен за Ролан“, „Песен за Нibelунгите“, „Песен за Сид“ и др.

Героичната поема на античността има за тема историческо събитие, предадено обективно в повествователна форма. „Песен за Ролан“ е история в стихове за битката на франките със сарацините. В нея не се дава неограничен простор на въображението и не се среща художествената измислица. Доколото има полети на фантазията, те са следствие от влиянието на митологията върху съзнанието на тогавашния човек. Езикът не познава преносната употреба на думите, неговата епичност е в точното използване номинативното им значение.

Въпросът за възможността в наши дни да бъде създадена епопея (героична поема) е занимавал писатели и литературоведи. Допускали са възобновяване на епопеята, защото са очаквали да видят в нея отразени способностите на народа за историческа дейност. Не са изключвали и възможността за възраждането ѝ при условие, че народните маси излязат на преден план в съвременното общество. Такава поема се е очертавала като реалност при положение, че поетът се приобщи към народното съзнание и е способен да види закономерностите на сложния обществено-исторически процес и участието на народа в него. В българската литература Пенчо Славейков написа такава произведение и го назова „Кървава песен“, без да успее изцяло в замисъла си, защото не намери съвременни средства и похвати за отразяване на героичното събитие, а използва Омировата изобразителна система.

Особеностите на героичната поема се възприемат като присъщи и на съвременната поема. На предно място се поставя образът на някакъв герой. Л. Залеска пише по този въпрос: „Герой на поемата може да бъде народът или един човек, най-пълно представляващ народните интереси.“²⁰ Своите изводи тя прави и на основата на наблюденията на В. Г. Белински, за когото „поемата не съществува без герой“. Тя мисли, че „основна задача на съветската, в частност на белоруската поема е създаването на художествен образ на героя на новото време“. Поемата в съвременната българска литература с част от образците си потвърждава нейното наблюдение. Не са малко обаче и поемите, които се отличават с други особености.

Средновековието не създаде нов вид поема: Отделни истории на художествената литература като Н. Греч, който определя „Слово о полку Игореве“ като рицарска поема, и В. Григорович (той пише за рицарска поезия у чехите и се опитва да потвърди наблюденията си с „Поэма Александр в стихов 2,460“) посочват наличието на поеми, но наблюденията им не потвърждават допускането на нов жанр.²¹

Утвърждаването на поемата в по-ново време е дело на романтиците. За тях тя е обикнат жанр, който им позволява да дадат превес на емоцията. Новалис заявява, че

¹⁹ Н. А. Добролюбов. Избрани произведения. С., 1953, с. 98.

²⁰ Л. И. Залеская. Пoesия советской Белоруссии (Лирика, поэма, баллада). М., 1960, с. 200.

²¹ Н. Греч. Опыт краткой истории русской литературы. Санкт-Петербург, 1822, с. 34; В. Г. Григорович. Опыт изложения литературы славян в ея главнейших эпох. Казань, 1843, с. 109.

в истинските поеми няма друго единство освен единството на настроението.²² Налице е обяснение, което осмисля жанра според изходните принципи на литературното направление. Произведения като „Мцири“ от Лермонтов, „Шилъонският затворник“ от Д. Г. Байрон, „Май“ от К. Х. Маха и др. потвърждават възгледа за единството на „душевното настроение“ като особеност на поемата. В посочените поеми е налице една личност, изживяваща вътрешен драматизъм или трагизъм. Конфликтът, първопричина за душевното състояние, възниква вследствие на противоречие на личността с нравите на обществото. Разгледаната особеност не е специфична за всички романтични поеми. Потвърждение е „Руслан и Людмила“ от А. С. Пушкин.

Българската литература включва в своите постижения поеми, наречени епически. Те не са всякога израз на героичното в живота на хората. Отнасят ги към епическата поема, защото са обширни сюжетни произведения, в които са изобразени характери, взети в някаква ситуация, пораждаща конфликт. Сюжетът е разработен с присъщите му епизоди: завръзка, кулминация и развръзка. Такива са поемите на Иван Вазов „Грамада“, „Руска“, „Загорка“. В доосвободенската ни литература се появяват „Кървава кошуля“ от Р. Жинзифов, „Сердарят“ и „Скендер бей“ от Г. Пърличев, „Горски пътник“ от Г. С. Раковски, „Хайдут Сидер и Черен арап“ от Н. Козлев и др.²³

Поемата, каквато я знаем от недалечното минало, вече не се пише и възникването ѝ е епизодично. Сюжетни поеми като Вазовите днес са изключение в българската литература. Няма основания да се мисли, че не съществуват възможности за създаване на такива произведения. Днешната поема е нещо ново, различно от ония произведения, които в миналото отнасяха към този жанр. Именно това положение изисква да се изследват особеностите, които потвърждават наличието на нов литературен жанр, означаван с думата „поема“. Неговото съществуване е факт и няма никакви основания да се преувеличава от изследователите.

В съвременната българска литература поемата се разработва от много автори. Някои от тях са публикували и книги, съставени изцяло или предимно от поеми.²⁴ Те присъствуват и в стихосбирките на мнозина наши лирици. Количеството на тези произведения още не е доказателство за наличието на нов жанр. Изследването на българската поема е благодатен материал за осмисляне на закономерностите на художествената литература и предпоставка за успех на литературознанието. Именно затова тя привлича вниманието на теоретика на литературата.

Отдавнашните и сравнително трайни традиции на поемата в българската литература са в основата на извода, че тя е разработвана от много поети и че нейната специфика се е движила в широки граници: от национално-патриотичната поема „Горски пътник“ от Г. С. Раковски до поемите в проза „Слънчеви приказки“ и „Очите на Арабия“ от Н. Райнов, написани в „невезена реч“. Д. Полянов също е автор на поеми в проза: „Великият жест“, „Локомотивът“, „Нощният вихър“, „Трите видения“ и др. Северина през 1934 г. написва „Свещеният огън“. Поляновите произведения не са епически поеми, а поеми в проза, което означава, че са без сюжет и персонажи, без стихове, но с емоционална възхвала. Дора Габе също е замисляла поема в проза под наслов „Някога“²⁵.

Поемата заема значително място и в новата българска литература. Нейни представители са М. Исаев, Д. Габе, В. Петров, Д. Методиев, Г. Свежин, О. Орлинов, Н. Инджов, Бл. Димитрова, Л. Стефанова, Л. Еленков, К. Севов, А. Стоянов, Н. Йорданов, Б. Божилов, Хр. Фотев, П. Братинев, Б. Христов, Йордан Велчев, Христо Ганов,

²² Литературна теория немецкого романтизма. Документы под редакцией, со вступительной статьей и комментариями Н. Я. Берковского. Изд. писателей в Ленинграде, 1934, с. 122 („В истинных поэмах нет другого единства, кроме единства душевного настроения“).

²³ В писмо до Н. Х. Палаузов от 31 май 1852 г. П. Р. Славейков пише, че „бил съставил поема и я изпратил Касапскому в Калофер да я прегледа“ (Мсб. XX, 31, с. 138).

²⁴ Бл. Димитрова. Експедиция към идния ден“ (1964); Н. Инджов. Дългосвет (1970); Л. Левчев. Поеми (1981); О. Орлинов. Поеми за мъже (1986).

²⁵ Вечната младост на поезията. Интервю с Дора Габе, водено от Йордан Янков. — Пулс, г. VI, 1 октомври 1968, бр. 20.

Георги Братанов, Владимир Попов, Румяна Арнаудова, Живка Балгаджиева, Марин Колев. В последно време траен интерес към поемата проявява Л. Левчев.

Революционните събития в страната ни внесоха нова жизненост в литературата и нейният подем се отрази и на поемата. В нея се появяват особеностите на някои направления в изкуството (Ангел Каралийчев написа поемата „Мауна Лоа“, която нашите историци на литературата свързват с влиянието на футуризма) и революционните тежени на времето. Гео Милев се насочва към Септемврийското въстание и революционните борби и вследствие на този негов интерес възниква поемата „Септември“, в която широко са използвани похватите на експресионизма, считан за революционно изкуство. Във вестник „РЛФ“ Младен Исаев публикува „Огнен път“²⁶, а по-късно поемите „Никола Вапцаров“ и „Поема за винтовката“. В Харков К. Кюлявков създава през 1932 г. поемите „Атака“ и „Сашо“, а Николай Хрелков се открил със „Среднощен конгрес“.

Наличието на литературно-художествени произведения (в нашата и в литературата на другите страни), които спадат към голямата стихотворна форма, каквато е поемата, е доказателство за възникнало ново качество, поради което е наложително нейното изследване като жанр.²⁷ В нея се срещат разновидности, които изискват много по-детайлно групиране, както и да им се даде съответното название. Засега отговор на възникващите въпроси предлага поетическата практика.²⁸

Постановката на Л. В. Щечилова е перспективна за създаване типология, в която поемата може да намери действителното си място. Възражение извикват малкото групи, т. е. само два жанра. Те могат да доведат до непредвидени трудности: няма да се взема предвид тематичното различие на поемите, което сега се поставя в основата на класификацията. Ще се наложи да бъде посочен един най-общ признак за всички поеми, което отново ще върне литературознанието към практиката да се изтъква обемът на произведението като доминанта. Този подход не е особено перспективен при вътрешнородовата типология. Класификация, която изпуска тематичните особености, се лишава не само от историзъм в подхода, но и от естетическото своеобразие на жанровете. Нарушава се изходният принцип, според който литературно-художественото произведение е единство на съдържание и форма и се утвърждава формата като носител на устояйчивост.

Поемите в българската литература носят особености, които се забелязват и в поемите на другите народи. Именно затова може и следва да се приеме наличието на нова литературно-художествена форма, отнасяна засега към поемата. Вземат ли се обаче конкретните особености на произведенията от тази група, става очевидно, че е наложително да се предвидят повече подгрупи, защото няма да се обособят и осмислят специфичните белези на много произведения, ако ги разглеждаме само като поеми, без да отбележим вътревидовата им особеност. Тематичните и структурните белези позволяват да си мислим, че съществуват като жизнени днес два вида поеми: епическа, посветена на живота и делата на някаква личност или на някакъв колектив, и лирическа, в която животът е представен като отношение на една личност, като неин опит и наблюдение. Названията им не са съвсем точни, очевидна е условността им, не може да се постави под съмнение и съществуващата инерция в литературоведската практика, но засега са необходими като работни заглавия.

²⁶ РЛФ, 12. IV. 1932, бр. 79.

²⁷ В настоящата работа става дума за ново качество, понеже се разглежда поемата. Възниква въпросът за връзката между днешната и вчерашната поема: генетическа или хронологическа е тя? При наличието на една от посочените връзки какви са естетическите отношения?

²⁸ Е. Евтимов в „Априлски насоки на българската поезия“ (Литературен фронт, г. XLII, 24 април 1986, бр. 17) пише, че „през изтеклото време у нас особено развитие има поемата — епичната, цикличната, лиричната“. Цикличната поема не е определена въз основа на родов признак, както е при епическата и лирическата. Поемата отдавна е разработвана във вид на части. Потвърждения намираме в сп. „Български преглед“ (г. II, 1895, кн. IX—X), на страниците на което е поместена поемата „Аспарух“ от капитан К. Недялков (Белоградчик).

Епическата поема се представя от произведения като: „Вела“ от Д. Габе, „Никола Вапцаров“ от М. Исаев, „Сашка“ от В. Андреев, „Поема за Лъже-Ивайло“ и „Тихол с петела“ от Н. Инджов, „Око в железото“ от Л. Еленков, „Одисея“ от О. Орлинов, „Търсете българския алпинист“ от Анастас Стоянов, „Съд“ от Ст. Поптонов и др. Към тази група следва да бъдат отнесени и поеми като „Пътят от Ориента и пътят за Ориента“ от Л. Левчев. Същата поема има представители и в руската литература, потвърждения на която е поемата „Зоя“ от Маргарита Алигер.

Ако съдим по особеностите на посочените заглавия, ще стигнем до извода, че тяхната специфика е в създадения образ на нашия съвременник с присъщите му черти, които го представят като носител на прекрасното, както са осмислени в принципите на социалистическата естетика. Налице е и известна документалност, доколкото са използвани биографичното начало и типичен характер, обхванато е същественото за съвременния човек, изнесено е на преден план героичното. Въздействието на тази поема се дължи на великото и героичното в поведението на прекрасната личност. Дора Габе се е насочила към издръжливостта и героичната смърт на Вела Пеева. Блага Димитрова е видяла прекрасното в поведението на Лилияна Димитрова от поемата „Лилияна“. Стефан Поптонов се е насочил към личността на Г. Димитров. В. Андреев е възсъздал трагизма в живота на младата партизанка, която трябва да умре на осемнадесет години. Великото е доловено в поведението на борещи се личности и затова е предадено в героичен план. Някои автори не са пренебрегнали и драматизма и героизма, по-точно трагизма на борбата и нейното отражение върху индивида.

Поемата като епическо произведение има като първа своя особеност повествованието за обективната действителност. Тези две страни не могат да се игнорират при нейното обяснение. По-често вниманието се насочва към обекта на повествованието, но само с него не може да се открие спецификата на съвременната поема. При все това налага се да се подчертава и предметът на поемата, за да се постигне вътрешидова класификация.

В поемите „Одисея“, „Зеница“ и „Три майки“ от О. Орлинов е създаден образ на съвременника. В първата поема на преден план е изнесен инженер Овед Таджер, ръководител на козлодуйската Първа атомна централа. Той е син на Леон Таджер, който в годините на антифашистката борба подпалва русенската рафинерия, за да не стигне горивото до фронта и да не загинат безпомощни и невинни хора. Сияът продължава делото на баща си, но при други условия. Той пак служи на хората, но вече като строител. Именно затова поетът е видял в неговата дейност проява на героика в наше време. Тя е в преодоляването на личното благополучие и спокойствие в името на труд за благо на обществото. В песен XII на „Одисея“ е изтъкната тази страна от поведението на инженер Овед Таджер:

Няма кораб с издути платна — „газка“ има,
тя в мъгливото утро старите денкове взима,
тя в мъгливото утро върви и не спира
и оставя надире — коя ли поредна квартира?
Тъкмо бяхте посвикнали,
тъкмо къщата бяхте обикнали,
тъкмо пунаха парното, тъкмо деша
бяха тръгнали с уроците... — отново в мъглата.

Ст. Поптонов в поемата „Съд“ (1964) утвърждава героичното дело на Г. Димитров, посочва същественото за неговия житейски път, неизменно свързан със социалистическото движение. Г. Димитров е видян и представен като убеден и мъжествен ръководител на социалистическото революционно движение. В разглежданото произведение проличава една особеност на тази разновидност на жанра: наличието на представител на обществото в нея е предпоставка за естетическа трактовка на неговото поведение и за вътрешната завършеност на поемата, защото човекът е взет не в цялата му биогра-

фия, а в извяите му в борбата или в някакво отношение със средата. По този начин се създава и завършеност на действието като особеност на жанра.

Епическата поема обхваща героизма и драматизма в живота на човека. Тя поставя в центъра на отражението представител, в съдбата на когото се е проявила закономерност на нашето общество. В поемата „Зеница“ е създаден обобщен образ, в който е осмислено светоотношението на жената, следователно поетът създава типичен характер на съвременната българка, която изживява трагедията на останалата сама вдовица. Тя разбира, че всяка професия има рискове и затова намира сили у себе си да продължи да живее за детето, а в мислите и чувствата си да бъде вярна на загиналите.

Аналогична е по жанрови особености и поемата „Търсете българския алпинист“ от Анастас Стоянов. Поводът за възникването ѝ е обяснен от самия автор.²⁹ Той дава сведения и за архитектониката на произведението, което се състои от пролог, 32 монолога (т. е. толкова, колкото са минутите, които Хр. Проданов е престоял на връх Еверест) и епilog. Така изпълнената архитектоника очертава началото и завършека на поемата и усилва епическия подход в нейната разработка. Поемата се оказва най-подходящ жанр за създаване образа на нашия мъжествен съвременник. Това произведение се разглежда като показателно за развитието на Анастас Стоянов и за тенденциите в нашата съвременна поезия.³⁰

А. Стоянов не се впуска в изложение на биографични подробности. В историята на българската нация той търси онай душевна сила, която се проявява в поведението на синовете ѝ. И затова в поемата е отредено място на градовете Сопот, Карлово и Калюфер, които са дали на България много велики синове, един от които е и Хр. Проданов. Посочените градове са имали водещо положение в развитието на страната, но и днес духът на великите им синове с нещо продължава да напомня за себе си в душевността на жителите им. Подвигът на Хр. Проданов е потвърждение на връзката с героичното ни минало. А. Стоянов разширява приемствеността с традицията, като въвежда освен героичното и приказно-митологичното, които имат отношение към живота на хората от Непал.

В разгледаните поеми обективната страна на съдържанието е познание за човека, представител на социалистическото общество и носител на нови качества. От тази основна особеност възниква и един не по-малко съществен признак на поемата: да създава обобщен образ на човека от социалистическата действителност, но без да се ограничава само в избора на представител от социалистическата общност. В нейния обсег попада изобщо човекът на нашето време с присъщите си проблеми. Потвърждение на горното наблюдение е поемата на Л. Левчев „Пътят от Ориента и пътят за Ориента“, в която тематичен център е гастарбайтерът.

Много са хората от страни като Турция, принудени да напускат родината си и да търсят работа в европейските държави като Федерална република Германия. Техният живот често преминава като трагедия, доловена и отразена от Левчев. Принудени да работят за осигуряване на съществуването си, те са далеч от близките си, от родна среда, от любим или любима и копнежът по тях се усилва до степен на трагедия. В тази поема на Л. Левчев ясно са изразени нарасналите естетически възможности на жанра. Той не ограничава авторите в героичното и великото, набелязва възможностите за откриване на нови естетически измерения на съвременния свят, разделен от класови и идеологически различия.

В разгледаните особености на епическата поема доминира създаденият образ на конкретен деец (Ленин, Димитров, Вела Пеева, Христо Проданов и др.) или на типичен представител, който не е индивидуализиран с името му. С тези свои структурни белези

²⁹ Поемата е написана по желание на читателите на в. „Работническо дело“, които са се интересували от съдбата на Христо Проданов. Най-напред тя се появява като стихотворение с наслов „Търсете българския алпинист“, поместено в „Работническо дело“. По-късно авторът разработва стихотворението като поема с пролог и епilog.

³⁰ Г. Пенчев. Поема на мъжеството. — Работническо дело, бр. 59 от 28 февруари 1986.

епическата поема ни връща към една традиция, която е позната у нас още преди Освобождението от 1878 г. Наличието на предмет (характер в определена ситуация) вече предполага и повествование, следователно и повествовател. Обикновено той заема позата на обективен наблюдател, който съобщава узнатото. Този втори, а всъщност първи признак прави този вид поема епическа, защото неин родов признак е повествованието.

Епическата поема може да има и по-друга разработка. Л. Еленков във „Винт или поема за комуниста“ създава образ не на отделен, реален като индивид комунист, а на комуниста като представител на класата, на ония нейни черти, които извисяват водещите представители на нашето социалистическо общество. О. Орлинов пък в „Три майки“ поднася образа на майката, която загива, за да спаси четото си. Авторът не просто е очертал характерите на майките, поставени в извънредна ситуация, но е доловил единството на майчинското чувство и социалистическата насоченост на поведението им³¹.

Разработената по този начин поема е твърде близка до одата. Но докато одата е възхвала на личността, взета статично, защото делата на човека са представени като резултат, както е при „Минчо Тунаджи“ от О. Орлинов, при поемата човекът е отразен в действие, колкото и слабо да е изразено то. В одата делата са дадени като част от биографията на човека, те са минало. В поемата са действие, независимо от времето на проява.

Доколкото в поемата има действие, то е конкретизирано във времето, неговите граници са набелязани. „Три майки“ започва с паметника на планината и завършва с отношението на потомците към майките. Действието е представено чрез разказ на автора или на някакъв участник в него. Точно затова в епическата поема не са изключени лирическите отклонения. О. Орлинов пише:

Ох, какво да те правя, музо,
в това време атомно и синеблузо? . . .

В поемата на Лиляна Стефанова „Влюбена като някога“ има строфа — лирическо отклонение:

О, лекомислена възраст
в далечните дни —
как съм заспивала? Как?
Сред толкова смърт?

И в нея е постигнато равновесието между личното отношение на поета и актуалността на събитията, които са го извикали на живот.

В някои от тези произведения се появява и фолклорен подход, поради което поемата придобива особености, става носителка на жанрова промяна. Показателна е в този смисъл поемата „Одисея“. За да изтъкне героичното в професията на инженера, авторът си служи с трикратността на изреждането, както прави народният певец. В „Одисея“ такова е предназначението на строфата „Няма кораб с издути платна — газка има“ и т. н., която се среща на няколко места в произведението. Тези особености са съединително звено между разгледаните поеми и другия подвид, отнасян обикновено към лирическата поема.

Особеностите на лирическата поема стават ясни от произведенията на следните български автори: Д. Методиев („Песен за великото преселение“), Венко Марковски („Партийо, тебе славим“), Г. Свежин („За този ден. . .“), Л. Еленков („Винт или поема за комуниста“, „Носачи на бъдеще“), Никола Ииджов (Избор на звезда“), Петко Братинков („Свечеряване в долината на Архо“), както и от поеми на Н. Йорданов, Л. Стефанова,

³¹ Възникването на епическата поема може да се разбере и от спомените, каквито ни е оставила Дора Габе. Тя съобщава как е решила да напише поема за Клава Городничина, сержант от Червената армия, в поведението на която авторката съзира героичното и в същото време скромно поведение на руската жена. И затова се вдъхновява от нея, което значи, че се е вдъхновила от самия живот. „Взех молив и лист, и вместо доклад, започнах да пиша поема за Клава“ (Вж. „И започнах да пиша поема“. Спомен на Дора Габе, записан от Недялка Нождарова. — Отечество фронт, бр. 12391 от 9 май 1986). Приведеният пример и наличните поеми са потвърждение на перспективите на епическата поема в българската литература

Б. Божилов, К. Севов, Б. Христов, Хр. Фотев, Д. Василев, Особено се откроява в тази поредица Л. Левчев.

Новата разновидност на поемата съществува под названието „лирическа поема“ или „циклична поема“. Самите названия са указание за наличието на ново произведение, по-точно на нов жанр. Терминът „лирическа поема“ не е точен. Той е предназначен да обхваща група произведения, безсюжетни, но твърде обширни, поради което не могат да бъдат разглеждани като стихотворения. Освен това съображение нужно е да се има предвид, че определението „лирическа“ не посочва само мерената реч, но и безсюжетността, която не изисква характери. А в много от лирическите поеми са налице такива характери. Според пълнотата на разкриване на човешките характери литературоведи като Л. В. Щепилова разграничават лирическото стихотворение и лирическата поема. „В зависимост от това (става дума за пълнотата на разкриване на човешките характери и съдби, б. м., Н. Г. Н.) в лириката се различават два жанра: лирическостихотворение и лирическа поема. Това са малка и голяма лирическа форма.“³² Голямата лирическа форма тя пояснява с „Облак в гащи“ от Вл. Маяковски.

Докато названието „лирическа поема“ изтъква лирическото начало, второто — „циклична поема“, пренася центъра върху архитектониката и някои формални особености. Циклични произведения се създават и сега. Поема като „Тичай за здраве“ от Христо Ганов, написана през 1985 г., е от 11 части, съставени от 66 строфи, почти всички от пет стиха. Цикличността не е специализиращ признак, но все пак служи като видова отлика на част от произведенията. Изследването на спецификата на тези произведения се оказва актуална задача, без чието решаване едва ли ще се проникне в новаторството на художествената литература и по-точно — в новия жанр.

Най-новата поема в българската литература е произведение, в което поетите изтъкват движението на обществото към социалистически форми на живот. Самите им названия ориентираг във връзката със социалистическата действителност. Както при другите жанрове, така и при нея са налице специфични белези, които изтъкват наличието на елементи и функционирането им в цялото. Техният преглед ще направи ясна спецификата на разглежданата поема, която може да бъде считана за жанр на 70-те години на нашия век.

Все по-често „лирическата поема“ ни се представя като безсюжетно произведение, в което липсват обичайните елементи: завръзка, кульминация и развързка, очертаващи взаимоотношенията на отделни лица или колективи. Потвърждение на промяната в посочения смисъл е произведението „Поетът с име „Вишнево дърво“ от Л. Даскалова. Композиционно то е изпълнено като размяна на писма с двадесетгодишния поет от Япония, пострадал от атомната бомбардировка. Антивоенната тенденция е очевидна, изразена е и в завършка:

Дано аз бѫда
последната жертва на лудостта.

Хората са представени като лирически субекти, типичността и индивидуалността на които се открояват в мислите и емоциите им, а не като действия на персонажи. По-различна е безсюжетността в „Носачи на бъдеще“ от Лъчезар Еленков, въпреки че е създаден образ на комуниста. Този представител на съвременното общество се изяснява в постъпките си, но не като конкретна единична личност, а като разновидност на много хора, единни в целите и стремежите си, при все че се изясняват в различни положения, в него е обобщено същественото за техните мисли и постъпки. Въпреки мозайчността на архитектониката единството на поемата се постига в рефлексията.

Повечето от поемите в съвременната българска литература са разработени като образ на някакъв представител в неговите ярки представи и прояви, които го открояват като типичен за обществото. Превес получават обаче поемите, в които действителността е представена не пряко в постъпки, а в преживяванията на човека. Субективното начало се оказва форма за постигане на естетическото в отношенията на хората.

³² Л. В. Щепилова, Введение в литературоведение, М., 1956, с. 206.

„Носачи на бъдеще“ от Л. Еленков е поема, съставена от девет части, в която основно е субектът, чиято биография започва още от времето на борбата против фашизма и продължава в условията на социалистическо формиране на обществото. Комунизмът се вълнува от миналото и настоящето. В тези граници остават споменът за смъртта на равения другар-партизанин и трудовият подвиг. Естествено е комунизмът да възприема новия живот от позицията на човек, преминал през борбата за неговото постигане. Възхвалата на мъжеството и себеотрицанието на комуниста придобива действеност и от личностния смисъл, изтъкнат в произведението като биографично начало. Тя не е тъждествена на патетиката на одата. Изразена е дотолкова, доколкото спецификата на жанра позволява да се навлезе в изложение на делата на комуниста.

Л. Еленков не създава образ на реална конкретна личност, индивидуализирана със собственото си име, а на комуниста в съвременното социалистическо общество, на комуниста като исторически обусловен представител на работническата класа; Анастас Стоянов се възхищава от мъжеството на човека, взет в присъщите му биографични данни, поради което се е ограничил в подвига на Христо Проданов. Поемата е възникнала именно като отзвук от героичното в живота на един индивид. А. Стоянов изразява отношение към българския алпинист от позициите на една патриотично извисена личност.

В естетическо отношение „лирическата поема“ не е ограничена. Авторите навлизат както в героичното, така също и в трагичните и дори в деличните прояви на хората. В „Две поеми“ (1958) Г. Свежин изнася на преден план трагичното в живота на убития учител Радивой, който дори не успява да занесе на своето дете куклата, която му е купил като подарък. В „Мишена“ Д. Стефанов привлича вниманието към ядрената заплаха за човечеството като актуална проблематика. Н. Йорданов в „Закъсняла поема“ чрез отношението към близкия приятел приобщава читателя към трагичните аспекти на отношенията на хората. Хр. Фотев в „Изпълкомът заседава“ утвърждава новото, прекараното в социалистическите форми на управление.

Очевидна особеност на разглежданата поема е нейната репортажна актуалност. Тя може да бъде потвърдена с произведенията на Л. Еленков, на Л. Левчев и др. Забелязва се в образността, в непосредствената връзка на субекта и действителността. При все това тя не изключва естетическата определеност. Не може да се мисли, че поемата се насочва към естетически неутрален предмет и с похватите си му придава художественост. Нейното естетическо въздействие започва от предмета и свършва до езика.

Жанровата особеност на „лирическата поема“ е липсата на повествование и повествовател. Вместо обективно изреждане делата и качествата на човека, за да се открие той в епическата си пълнота, появява се субект, който изразява собственото си отношение към вършната действителност. Липсват широта и пълнота на изображение на персонажите и коллизите, но те не са изпуснати. Авторът се отдалечава от позицията на всезнаещия разказвач и говори от свое име, с което усилва емоционалното въздействие и субективното начало в произведението. По този начин той постига единство на гледната точка, подчертава активността на възприемащото съзнание. Социално-историческата действителност е предадена чрез ракурса на индивидуалното съзнание. Произведението придобива спецификата на поема в зависимост от начина на отражение, т. е. доколкото субектът съобщава нещо за действителността извън самия него или за себе си и за онова, което е изживял или изживява. И точно затова тази поема може да бъде назована „медитативна поема“.

Посочените особености се забелязват и в произведенията „Тичай за здраве“ от Христо Ганов, „Мишена“ от Йордан Велчев, „Лодката „Гей“ от Георги Братанов. Монологичната изповед създава аналогия със стихотворението. „Мелодия за шурец“ от Петър Анастасов е определена като поема. Тя е от 20 шестстишия. В нея е налице лирически субект, който пише за себе си, за преживяванията си („Имам си един шурец в сърцето“). Този стих изисква да схващаме шуреца като метафора за певеца у поета.

Лиляна Стефанова разработва поемата „Влюбена като някога“ в потока на спомена и изповедта, при което отрицателите, но все още живи в паметта събития дават съдържанието. Преливането на времевата е предпоставка за хармонична цялост на произведе-

нието. Спецификата ѝ се проявява в емоционалното начало, което носи особеностите на индивидуалното възприемане на субекта, чиято функция нараства. Субектът поднася собствените си виждания и чрез тях явленията на действителността. Същественото за жанра е възприемането на индивида, в което едни или други страни на действителността са степенувани по важност.

Наличието на субект в лирическа позиция не е единствената особеност на медитативната поема. Без него обаче тя ще остане неопределена като жанр, няма да бъде ясен изворът на емоционална действителност, разкриваните човешки стремежи. В отделни произведения, както е в поантата на „Непредвидено време“ от Кольо Севов, онасловена „Сезбезаклятие“, субектът е изразен непосредствено и с белезите на авторовото аз. Божидар Божилов в „Поема за идеала“ въвежда в действителността чрез монолична изява на субекта, която напомня за похватите на лириката, въпреки че жанрът на произведението е посочен в следните стихове:

Поемата сама дойде при мен,
като приятел в жарък юлски ден.
Откъм морето лъхаше прохладата
под старата гимназиална града.
И аз видях сред строфите лирически
забравените дни, дни ученически.

Моноличната изява на субекта, аналогична на функцията му в стихотворението, е особеност на произведения, които могат да се отнесат към постиженията на жанра. В поемата „В меката есен“ от В. Петров има стихове, в които субектът заема позата на признание, разкриващо подбудите за написването ѝ:

Този лист не е от пъськ като плажа
и аз на него искам да разкажа,
но точно както си го чувствавам аз,
за себе си, за времето, за нас.

Вълненията на личността, причинени от времето, са съдържание на цитираната поема. В. Петров е създал новаторско произведение, в което се забелязват тенденциите на развитието на художествената литература на ХХ век. И на първо място потокът на съзнанието, който насочва вниманието към индивида, без да го откъсва от живота наоколо.

Изповедният елемент е очевиден в редица медитативни поеми. Той може да бъде посочен и в „Честен кръст“ от Б. Христов, и в „Работническа класа“ от К. Севов, и в „Закъсняла поема“ от Н. Йорданов, и в „Тичай за здраве“ от Христо Ганов и др. Той не изключва възможността да се обхванат различни страни на живота. Хр. Ганов се е докоснал до здравето, любовта, приятелството и др.

Медитативната поема се оказва поетически действена, когато поетическият субект се изявява като умъдрена от живота и класовите конфликти личност, поради което идейните ѝ устремии са огледало на обществото. Потвърждение на изложеното наблюдение е и „Летище“ от Д. Стефанов. В тази поема не личната изповед, а обобщението на идейното осъзнаване на революционното поколение е съществено. Още повече, че промените в научното и техникоското равнище са повлияли за възприемането на явленията:

О, далечна видимост, тебе очаквам аз,
тебе, слънце, най-далечна видимост на деня,
вас очаквам, четири ясни посоки
тебе очаквам, материйо на витлата.

Медитативната поема познава и други начини на изява на субекта. В поемата „Сън“ от Л. Левчев съвременникът е въведен и определен с професията си (журналист). Този детайл конкретизира социалната позиция. Застанал в позата на проповедник, журналистът е само посредник и насочва вниманието към обществената действителност. Худо-

жествената функция, с която е представен, се приближава до разказващото „аз“. В други поеми субектът е изживяваща личност, която има и своя позиция, и изразено активно отношение към промените в живота. В персонажната (епическата) поема е налице неразгърнато аз-повествование, а в медитативната — себеизявяващо се „аз“. Изложението наблюдава води до извода, че спецификата на поемата възниква вследствие естетическото своеобразие на предмета и по-точно на личността, защото тя е носител на естетическото.

Понякога границата между епическата и медитативната поема става неопределена. И затова не можем да не отбележим, че и в медитативната поема се появяват епически елементи, доколкото тя използва експозицията, за да въведе в обстановката на действието, ако е загатнато, или във взаимоотношенията на персонажите. В произведението на Г. Свежин „За този ден“ експозицията е кратка, но запознава с болен, който в болничната си стая се отдава на самоанализ:

Било ли е,
или не е било,

живяе ли,
или съм вкаменен?

Девета стая,

болнично легло —

легло за всички

и легло за мен,

Иглата влиза

в синята ми вена,

кръвта ми влиза

в синята спринцовка.

Превес получават лирическите особености. Теса в една личност, която изразява мислите и чувствата си във връзка с проблемите на нашето общество. Вместо сюжет (случка и хора в техните взаимоотношения) са обхванати емоционалните вълнения на човека:

Но не

за своите митарства, не! —

За класата

бих искал да говоря.

За нейните могъщи рамене,

върху които спи

една умора...

(„По своя път“)

В цитираната поема Г. Свежин използва и друг похват: диалог с отсъстващ събеседник, предназначен да изрази в актуален спор позициите на двете страни. Отношението на субекта, поставен в лирическа ситуация, носи общественото начало и обективното знание за живота, внасяйки идейно-емоционално тълкуване на явленията. Следните стихове потвърждават разглежданата особеност на поемата:

Професоре, махни слушалката —

така се дыша по-добре.

Слушалката е зальгалка,

ако сърцето иска да умре.

Но виждаш — моето не иска,

напук на мрачния синдром...

В цитирания диалог вълнуващият се субект не спори с методите на медицината, а защитава истините на нашето време. Интересува го не биологичното съществуване, а обществено битие на човека, в което е и предназначението му. При това положение в поемата, в която на преден план е изнесено себеутвърждаването, ще се окажат неподходящи

похвати за израз като описанието, характеристиката, взаимоотражението, познати от поемата на миналото.

Жанров признак на медитативната поема е наличието на субект в лирическа позиция. Според функцията на този субект разграничаваме две разновидности: първа разновидност, в която епическото начало е обективирано като наблюдение и знание за живота на нашата нация, отправила се към върховете на социалистическия начин на живот. Може даже да се достигне до епическа картина на новата действителност, осмислена в перспектива, т. е. изтъкната е връзката между минало и съвременност. Както в лириката тя е възприета от субекта и е станала негово отношение. Съществена особеност на поемата е реализираната възможност субектът да анализира себе си, да осъзнае собствената си позиция към обществената действителност.

Белег на епически подход е и ефектът на присъствието, който се появява в някои поеми. А. Стоянов е прибягнал до неговите възможности в „Гърсете българския алпинист“. Наред с обръщението към хората: „Гърсете българския алпинист — ни радостта, ни болката ни стихна“ — той използва и монолога на алпиниста:

Аз съм металург,
Желязото е моето дете
и мога повече за него да ви кажа.

В медитативната поема лирическото „аз“ не е предназначено да бъде цел на познанието. То не заслонява погледа за многообразната действителност, нито я измества с вътрешния духовен живот на лирика. Тя е поема дотолкова, доколкото предава действителността откъм съществените ѝ събития и процеси. Поетът постига широта на обхват на процесите, каквато е възможна в художественообразната форма. С тези много големи познавателни и изобразителни възможности поемата се отличава и от най-обширното стихотворение. Произведения като „На крайчеца на лятото“ от Благо Прангов, „За да има възторг и цветя“ от Слав Хр. Караславов, „Бразилска мелодия“ от Н. Инджов, отнесени от авторите им към поемата, са всъщност обемни стихотворения.

Поемата е невъзможна без повествование. По-точно без него тя не попада в жанра. „Мелодия за шурец“ от Петър Атанасов няма повествование. „Лодката „Гея“ е по-скоро едно голямо стихотворение по съдържание и похвати. Когато лирическият субект бъде изнесен в центъра, а външната на него действителност остане на второ място, тогава вместо поема се създадено стихотворение: независимо от броя на стиховете и строфите си „Недовършена поема“ от Рада Ганчовска е произведение, в което се налага лирическият субект със своите мисли и чувства. И при все че е съставено от няколко части с размерите на големи строфи, написани във верлибър, то не е нещо друго, а едно обширно стихотворение и не може да бъде отнесено към поемата, защото по същество е изповед на индивида, а не познание на външната на него действителност, макар и изживяна и поднесена чрез емоциите и мислите. И дори когато обемът ни подтиква да мислим, че е създадена поема, нужно е да проверим другите особености. „Начало на поема“ от Владимир Попов е от 52 двустишия, но е лична изповед и е тази особеност се приобщава към лирическите произведения.

Медитативната поема се отличава и по езика. Лексическите изразни средства са носители на преносен смисъл, т. е. те са използвани като похвати за внасяне на метафоричност („спи една умора“). Епическото произведение поради самата си специфика е несъвместимо с полисемантизма на езика. Разбира се, той не може да бъде избягнат напълно в повествователните произведения. Още повече, че всекидневната реч на хората е образна и в значителната си част е и преносна в проявите си.

Полисемантизмът, който е присъщ на медитативната поема, е нещо обичайно при лирическите произведения. Както в стихотворенията, така и в разглеждания тук жанр думите се вземат не в номинативния им смисъл, а в преносна употреба и вследствие на съчетанията им в произведението възниква друг смисъл: В поемата на К. Севов „Работническа класа“ цели стихове са метафорични:

Тревожни дни в душата ни се укротяват:
снетът е разделен от лудя пътица на

зони и страдания,

на полигони, космодруми,
на честни и лъжливи думи. . .

Посочената особеност може да бъде реализирана и по начин, който води до асоциативност.

Познавателните възможности на медитативната поема нарастват с асоциативността. Нейно следствие са и възникналите нови изразни възможности и похвати. Асоциативността е отличителна особеност на редица поеми на Л. Левчев. Показателна е в този смисъл „Интелигентска поема“, в която редица асоциации отвеждат към художници, към пътуващи и др. Отворената архитектоника въвежда в мислите, започнали да възникват след заседанието. Асоциативността не проличава във всички поеми ясно, защото в някои от тях се налага маниерът на автора, което е предпоставка за задълбочаване на различията, и тогава тя се схваща не като жанров белег, а като особеност на стила на поета.

В „Поема“ от Л. Левчев асоциативността на мисленето, изразена в подтекст-иносказание, е отличителна черта, която е очевидна в следните стихове:

Моята кръв е от нулева група —
на всекиго мога да дам,
но не мога да взема от всеки.

Образът на кръвта е изпълнен с метонимичен смисъл, за да ориентира в идейните позиции на автора и едновременно стова да насочи вниманието към нашия съвременник.

Полисемантизмът на думите и образите навлиза широко в поемите на Л. Левчев: особеност, която се забелязва и в „Жесток репортаж“, и в „Интелигентска поема“, и в др. И понеже се появяват в поемите на редица автори, не може да не се осмисли като жанров признак. Още повече, че асоциативността прониква твърде рано в социалистическата ни лирика. Достатъчно е да се зачетем в лириката на Хр. Смирненски. В „Моряци“ се запомнят стихове: „Като бели пламъци размахват чайките крила“. Сравнението е асоциативно, моряците и морето внушават мисълта за революцията.

Повод за размисъл в същата насока дава и „Човешка вселена“ от Вл. Голев. Поемата е от десет части, обединени от идеята за човешкото битие в условията на техническия век. „Апасионата“ пък е философска по замисъл, в която основен е размисълът за краткотрайността на човешкото битие. Както в стихотворенията, така и в нея липсва външен обект (предмет, човек, природно явление), към който да се насочва вниманието. Морето е само повод да се размишлява, да поражда емоции. Думата „Апасионата“ е написана вертикално с цел да подсказва идеята, но начинът, по който е използвана, насочва към мисълта за асоциативност.

Медитативната поема се откроява и с формални белези, някои от които започват да се налагат като постоянни. На първо място следва да се посочи цикличността, т. е. наличието на относително самостоятелни части, от които е композирано цялото. Тя дотолкова се налага на вниманието, че става повод да се изнесе като жанров белег, поради което пишат и за „циклична поема“. Този белег е познат и от по-ранни произведения: присъщ е на поемите на Некрасов, на М. М. Херасков.³³ Редица произведения на Хр. Смирненски имат същите особености.

За изясняване спецификата на разглежданата поема от значение е да се обясни функцията на циклите. „Градът на слънцето“ от Стефан Цанев е от четири части, всяка от които е от четири или пет разнородни строфи във верлибър. Написана е през 1959 г. и отразява не само живота на хората от Кърджали, но и мълчаливия подвиг на миналите. Личността на извяващия се субект не се налага, поетът е изнесъл в центъра на творбата си новия живот, трудовата дейност: добиват на цик и олово. В този смисъл поемата е реалистична.

³³ „Плоды наук“ от М. М. Херасков е от три песни. Н. Греч пише за нея, че в руското литературознавство поемата се е разбирала като обширно стихотворение.

В някои поеми различните страни на живота са предадени по начин, който утвърждава мисълта, че цикличността придобива основна функция. „Влюбена като някога“ е циклична поема, при все това е тематично единна, обединява различни детайли, от които възниква цялостен образ на събитието. Л. Стефанова изразява отношението си към съветските хора по време на Отечествена война и така възсъздава преклонението си пред трагизма и героизма на съветското общество. Тя следи подробност след подробност, детайл след детайл, но с цел да възсъздаде онова чувство към съветските хора, което се е утвърдило в трудния период на войната. В следните стихове е предадено съществуването за Семьон Гудзенко, който в поемата е само детайл от цялото:

Семьон Гудзенко умираше.
Не от старост — от стара рана.
Умираше в януарския снегопад.
Колко дълго и нежно
е пазила паметта ми
оня поглед — невероятно млад.

Медитативната поема остава единна и тогава, когато са обхванати различни прояви страни на живота, както е постъпила Л. Стефанова. Спомените по отминалите събития, преливането на времената обединяват отделните прояви на живота, от които възниква цялостен образ на съветската страна като ново общество. Единството на поемата е мотивирано още в самото начало с позицията на субекта:

Колко пъти се връщам
при теб,
следвоенен, безсънен,
премръзнал грал.

Цикличността като особеност на лиричeskата поема се появява още със „Септември“ на Гео Милев. От нея извеждат и похватите, разглеждани от литературоведите като специфични за жанра: фрагментарност, безсюжетност, градиране, антигеза и др.³⁴ Изредените особености не са пряко следствие на цикличността. Още повече, че не се появяват във всички поеми. Те обаче в „Пътят от Ориента и пътят за Ориента“ от Л. Левчев са части на цялото: всеки елемент на цикличността е тематичен детайл. В „Работническа класа“ от К. Севов, съставена от пет части, които са стихотворения, но разнородни по строеж, всяка от тях е тематичен елемент на поемата. „Мишена“ от Д. Стефанов е малка поема, обем за да бъде поема (общо 95 стиха, някои от които са само една дума), но е от десет части (строфи) и носи белезите на жанра с изменящия се ритъм и новия елемент, внесен от тях и в тях“. „Една усмихната вселена“ от Ал. Миланов е от седем части, съответно онаслонени (напр. 1. Околоселско настроение). Единна е като поема за живота на селото, видян през погледа на човек, който се е установил в града.

В настоящата студия се излага гледището за нов вид съвременна поема, разглеждана като нов жанр, който съществува в две разновидности. Тя не е дефинирана, а е обяснена чрез издирване и посочване на съществени и признаци. Въз основа на тях се налага изводът, че е възникнало ново литературно-художествено произведение, което по традиция се означава с названието „поема“. Установената практика с едно название да се отбелязват различни жанрове поражда много трудности за литературоведа. За да се избегнат те, новите литературни видове са названи „Персонажна поема“ и „медитативната поема“. Първата е повече епическа, а втората — лирическа.

Новаторството на социалистическата художествена литература се проявява и в жанробразуването, потвърждение на което са изтъкнатите жанрове разновидности. Литературознанието е изправено пред необходимостта да изследва по-обстойно не само поемата, но и останалите жанрове, за да разкрие и обясни действащата закономерност в съвременния литературен процес.

Настоящата студия е само опит да се изследва един жанр, в който се обективират закономерностите на литературния процес. Съвременното българско литературознание ще се насочи към разработката на жанрологията и в неговата изследователска програма ще намери място и поемата в отношението ѝ към ония видове, с които има общи белези.

³⁴ „С този тип композиция всъщност Гео Милев направи първи „пробив“ в структурата на традиционния тип поема“ — пише З. Чолаков в „Хими на една величавата трагика“. — Литературен фронт, г. ХLI, 24. 1. 1985, бр. 4.